

Ten geleide

Herinnering aan Françoise Dolto en haar actualiteit

ANTOON VERGOTE

Françoise Dolto heeft haar leven zelf prachtig verteld.¹ Haar autobiografie grijpt de lezer aan, wanneer zij herinnert aan de angstaanjagende morele ontredde die zij als klein meisje en als adolescente heeft moeten doormaken. Maar haar verhaal verbaast ook door de psychische kracht, waarvan zij als jong meisje getuigde, door de stoutmoedigheid van haar beroepskeuze en de vastberadenheid waarmee zij haar plan heeft doorgezet, en door de vindingrijke kracht van haar geest. Het laat de schitterende persoonlijkheid van deze psychoanalytica zien. Ieder die haar heeft gekend en ieder die haar bezig heeft gezien in haar therapieën met kinderen, bewaart hieraan een levendige herinnering. Haar persoonlijkheid werd niet aangetast door de ouderdom, noch door het leed vanwege onterechte haatgevoelens, noch door haar in de media vergaarde roem. Men bewonderde haar superieure intelligentie en de levendigheid van haar geest: maar men was zoveel te meer ontroerd door haar persoon. Het zou me deugd doen als de psychoanalytici, de kinderartsen en de pedagogen die de hier vertaalde teksten lezen, iets van die persoonlijkheid meekrijgen.

Zoals ik verder zal laten zien, volgde Françoise Dolto in haar therapeutisch werk rigoureuze de principes die zij ook theoretisch rechtvaardigde. Haar levendige aanwezigheid wekte echter de innerlijke energie van haar patiënten op, zowel van de jonge als van de oude. Haar persoonlijkheid vloede als een magische kracht in de Freudiaanse techniek van haar werk binnen. 'Toverachtig' en 'tovenaars' waren de woorden waarmee men haar verheerlijkte. Maar die woorden riepen haar verontwaardiging op, want zij was er stellig van overtuigd dat zij slaagde door te werken volgens strikt psychoanalytische begrippen. 'Magie' was niettemin het woord waarmee men spontaan haar stijl van werken omschreef, een stijl die niet te herleiden is tot de principes en zich niet

1. Dolto, *Autoportrait d'une psychanalyste*, 1989. Zie voor volledige titels de literatuurlijst op p. 219.

liet samenvatten in de procédés, waarvan men graag de inventaris zou opstellen. De analytische discipline werd bij Dolto beziel door een niet technisch vermogen om lief te hebben dat in verbinding staat met het leven en met het verlangen om op te bouwen. Daarin was zij zonder meer onnavolgbaar. Maar zij, die zoveel cursussen voor de opleiding tot analyticus gaf, waarschuwde tegen de neiging haar te imiteren. Zij was heel gevoelig op dat punt, omdat ze maar al te goed de gevaren kende van de neiging die vaak voorkomt in psychoanalytische genootschappen, om zich imaginair en via de overdracht te identificeren met een beroemde leermeester. Volgens haar kan iedere therapeut slechts zijn eigen stijl zoeken, want elke therapeut heeft, zoals ieder mens, zijn eigen onbewuste, zijn eigen culturele en familiegeschiedenis en zijn eigen karakter. De eigen stijl van haar therapeutische werk kan bewonderd worden in de gevalstudies, die ze heeft gepubliceerd. Die stijl bestaat uit de diepe eenheid van de veelheid aan gaven, van de vele invloeden die ze heeft geassimileerd, van de confrontatie met de tegenspoed in haar leven, van de vreugden die zij heeft kunnen opwekken en ontvangen, van het spirituele leven dat zij zeer lang aan de blik van het publiek heeft onttrokken, en ook van haar zeer persoonlijke verwerking van de essentiële principes van de Freudiaanse psychoanalyse.

Ik zou hier de aandacht willen vestigen op de wijze waarop Dolto de grondprincipes van de psychoanalyse heeft weten te reacteren, in de hoop op deze manier bij te dragen tot de levendige lectuur van de teksten die volgen.

Françoise Dolto was ervan overtuigd dat het kind in staat is tot een strikt analytische therapie. Daarin verschilde ze van mening met Anna Freud, die in haar conflict met Melanie Klein krachtig werd gesteund door haar vader, de grondlegger van de psychoanalyse. Toch was Dolto niet een grotere aanhangster van Melanie Klein, die ze bewonderde, dan van Anna Freud. Het meningsverschil met deze laatste is zeer belangrijk voor ons voornemen licht te werpen op de Freudiaanse oorspronkelijkheid van Dolto. Doordat ze de ontwikkeling van de begrippen en van de praktijk van haar vader had gevolgd, was Anna Freud ervan overtuigd dat de overdracht op de analyticus het wezenlijke doel van de analytische kuur is, waarbij deze overdracht de herbeleving van de neurose is in de huidige verhouding. De neurose van de volwassene en derhalve ook de overdrachtsneurose zijn voor Freud gereorganiseerde herhalingen van een infantiele neurose die eventueel aan de aandacht van de opvoeders en het individu zelf is ontsnapt. Wanneer de psychoanalytische kuur wordt gedefinieerd als de analyse van de overdracht, verliest de psycho-

analyse van het kind uiteraard haar betekenis. Aan dat argument voegde Anna Freud nog toe dat de kindertherapeut ook tot taak heeft om de patiënt die de rijpheid van de volwassene nog niet heeft bereikt, op te voeden. Welnu, de werkelijke psychoanalyse is vanzelfsprekend niet met een opvoedingstaak te combineren.

In overeenstemming met Jacques Lacan meende Dolto, naar mijn gevoel terecht, dat de analytische kuur, ook die van de volwassene, zich niet overwegend op de overdracht moet richten. In ieder geval wordt het wezenlijke van de Freudiaanse ontdekkingen in de neurose van het kind bewaard, met name in de verdringing die de traumatiserende voorstellingen en ervaringen uit het persoonlijke expressieve spreken bant. Indien dat het geval is, moet het meest fundamentele in de analyse, namelijk woorden te geven aan onbewuste voorstellingen, (ook) mogelijk zijn met kinderen. Natuurlijk heeft de levensgeschiedenis van de volwassene het verdrongene overgedetermineerd en derhalve oneindig veel complexer gemaakt. Maar dat neemt niet weg dat de infantiele neurose fundamenteel dezelfde structuur heeft als de volwassen neurose en dat de infantiele neurose in die zin niet naar analogie van de psychose kan worden begrepen.

Datgene wat de volwassenen trof die Dolto op de radio de vragen hoorden beantwoorden van kinderen en adolescenten die via de telefoon 'le docteur' raadpleegden, was dat zij alles zei, naar waarheid, op een eenvoudige en directe manier, met woorden die de dingen bij hun naam noemden, zonder iets te verbergen of te verbloemen. Haar toon en taalgebruik getuigden evenzeer van respect voor de dingen van het leven als voor de waarheid. Datgene wat troebel was en wat verwarring zou hebben kunnen zaaien nam de helderheid aan die kenmerkend is voor de psychische gezondheid. Wat de luisteraars dus trof, was ook datgene wat indruk maakte op diegenen die het geluk hadden bij de therapieën van Dolto aanwezig te zijn. Zij had het genie om de juiste woorden te geven en te doen geven aan wat uit het spreken was verbannen, omdat het als te gevaarlijk werd ervaren.

Dit alles-zeggen omvat verschillende aspecten waarover Françoise Dolto is blijven nadenken en die ze met volharding in haar cursussen is blijven uiteenzetten en theoretisch funderen.

Eerst en vooral was Dolto er met Freud van overtuigd dat het kind heel wat intelligenter is dan het veel volwassenen voorkomt die volgens de criteria van een beperkte rationaliteit oordelen. Regelmatig beklemtoonde zij dat een kind vanaf de geboorte, zelfs vanaf zijn conceptie een verlangend subject is – een gewaagde bewering die velen niet graag al te

letterlijk nemen. Volgens haar neemt het kind vaag persoonlijke gegevens waar die de ouders en de opvoeders vaak voor het kind zouden willen verbergen om het niet te kwetsen. De geheimen van de volwassenen brengen het kind in de war, herhaalde Dolto telkens opnieuw: ze moeten derhalve worden meegedeeld, welke afschuw de volwassenen daarbij ook mogen ondervinden. Zo bijvoorbeeld de zelfmoord van iemand uit de naaste omgeving, zelfs van een ouder van het kind; een misdaad, zelfs een moord; een geval van psychose in de familie; de geboorte van een kind uit een buitenechtelijke relatie; het verlaten en geadopteerde kind... Voor Dolto is datgene wat een kind in de war brengt en neurotisch maakt, heel wat meer dan de wrede werkelijkheid zelf, het schandelijke en beschamende geheim, dat de herinnering van de volwassenen blijft achtervolgen en obsederen, niettegenstaande hun verlangen om het te vergeten, te verontschuldigen of om ontorende feiten te verbloemen. In de eerste plaats neemt het kind die realiteit toch waar zonder zich die te kunnen voorstellen, en is die realiteit des te verwerpelijker en gevaarlijker voor het kind wanneer men die wil verzwijgen alsof ze niet bestond. Dolto was zelfs de mening toegedaan dat men erover kan discussiëren of 'het onbewuste wel alles weet'. Bovendien is het woord dat de dingen naar waarheid zegt, bevrijdend, omdat het uitspreken, zonder de persoon te verwerpen, reeds een daad is die het kind vertrouwen geeft in zijn confrontatie met de tegenslagen van het leven, een daad die bovendien het verleden scheidt van een te bouwen toekomst, een daad tenslotte van communicatie tussen personen.

Dolto was er eveneens van overtuigd dat alles naar waarheid zeggen ertoe leidt dat de dingen in een menselijk geordende wereld op hun plaats worden gezet. In dat opzicht was zij de trouwe bondgenote van Lacan. Zij was zelf reeds vroeg tot die overtuiging gekomen, zoals haar proefschrift uit 1939 aantoont.² In de uiteenzettingen van Lacan over de taal en 'de symbolische orde' zocht zij de bevestiging en de theoretische uitwerking van haar intuïties. Zelf wist zij zeer goed hoe de idee van de symbolische orde operatief te maken. Zo maakte zij formeel een onderscheid tussen de positie van de therapeut en die van de ouders en de opvoeders. Ze zei expliciet tegen het kind dat zij therapeute was en niet zijn of haar moeder of diegene die deze laatste zou kunnen vervangen. Bovendien stuurde ze het kind naar de ouders terug om informatie te vragen over wat het kind kennelijk intrigeerde. Maar zij zorgde er ook voor dat de ouders op die vaak pijnlijke taak waren voorbereid. Tijdens

2. Dolto, *Psychanalyse et pédiatrie* (1939), 1971.

Françoise Dolto en Jacques Lacan

de spreekuren in het ziekenhuis moedigde zij de ouders aan om zelf hun kind te brengen, zodat een medewerkster, tijdens de zitting van het kind, naar hen kon luisteren en hen kon helpen hun eigen situatie op te klaren.

In de therapieën met kinderen praatte Dolto vanzelfsprekend meer dan in haar analyse van volwassenen waarin ze de techniek van de vrije associatie hanteerde. Aangezien het psychisch apparaat van het kind nog niet dezelfde complexiteit vertoont van een verdringing, georganiseerd in netwerken en opeenvolgende bewerkingen, die elkaar kruisen en overdetermineren, sprak Dolto zelf veel om de grote ethisch-antropologische principes van de mensheid weer in herinnering te brengen, te beschrijven, te interpreteren en op te roepen.

Haar theoretische overtuigingen inzake de neurose en de therapie ervan rechtvaardigden in de ogen van Dolto de conceptie van een psychoanalyse van het kind. Die overtuigingen verplichtten de therapeute er ook toe om alleen op het woord beroep te doen. Zij was van oordeel dat de praktijken die beroep doen op het 'afreageren' en de 'ontlading', zowel het kind als de volwassene eerder perverteren dan genezen. Dat geldt bijvoorbeeld voor het toelaten van een spel waarin poppen worden doodgeslagen, of voor agressieve en obscene gebaren, of voor gebaren die gewoon het zoeken zijn naar de troostende tederheid van de moeder. Natuurlijk nodigde Dolto het kind vaak uit om te tekenen of te boetsen, bij voorkeur terwijl het wachtte op de zitting, en zij vroeg het kind om het gemaakte mee te brengen. Dit was voor haar een manier om een soort vrije associatie te bewerkstelligen via het commentaar dat het kind gevraagd werd op zijn product te leveren. De tekening en de commentaren waren in ieder geval tekens die de analyticus moest interpreteren. In dat opzicht handhaafde Dolto het analytisch perspectief.

Het spel dat Dolto soms met de bloemenpop liet spelen, vormde enigszins een uitzondering op de regel die ik zojuist heb vermeld. Maar het ging hier dan ook om gevallen die dicht in de buurt van de psychose kwamen, of van psychische anorexie of van ernstige psychosomatische angsten. Door aan de hand van die zeer symbolische pop de overdracht uit te lokken, slaagde Dolto erin de therapieën van deze zeer moeilijke gevallen gevoelig te verkorten.³

Woorden geven aan het verdrongene betekende voor Dolto ook, net als voor Freud, verzaken aan de driftmatige verlangens die de neuroticus via de verdringing in hun toestand van primitieve chaos wil bewaren. Volgens de Freudiaanse psychoanalyse heeft de verdringing ten doel

3. Dolto, 'A propos des poupées-fleurs', in: *Revue française de psychanalyse*, nr. 1, 1949.

immers datgene af te weren wat gevaarlijk is en kwetst: maar de verzakingen aan de nog niet opgevoede driften maken juist deel uit van die gevaren. Door zich verre te houden van datgene wat niet van de orde van het woord is, en door niet toe te geven aan de vraag naar een troostende affectie of naar de vrijheid om zijn agressie in het spel af te reageren, integreerde Dolto de verzaking in haar therapeutisch apparaat zelf. En zij deelde de noodzaak daarvan ook in woorden mee. Op een zeer eenvoudige manier legde zij het kind uit wat zij in haar theoretische geschriften de noodzakelijke castraties (die van de navelstreng, de orale, de anale en de oedipale) noemt. Voor Dolto wijst die term op de verzakingen waarvoor ieder menselijk wezen in wording de tol moet betalen in de vorm van de overgangen van de opeenvolgende stadia van de persoonsvorming en de vermenselijking van zijn verlangen.

In de theoretische context die ik zopas heb aangeduid, had Dolto een voorliefde voor de uitdrukking 'schenking van de wet', een uitdrukking die duidelijk aan de taal van de bijbel is ontleend, waarmee zij goed vertrouwd was. Zoals in die bijbelteksten was deze uitdrukking ook voor haar rijk aan connotaties. In de schenking van de wet gaan in een dynamische spanning samen enerzijds de verzaking waarvan de noodzaak is geformuleerd, en anderzijds de erkenning van de persoon die menselijk is voorzover hij is opgenomen in de structurele verhoudingen die wezenlijk zijn voor de mens. Om 'de wet te schenken' in die zin zei Dolto bijvoorbeeld tegen een meisje dat bij haar in therapie was: 'Niet jij, maar je moeder moet met je vader slapen. Je moeder is zijn vrouw. Een meisje mag nooit trouwen met haar vader en nooit een kind van hem hebben.' Zij leerde overigens ook de vader zelf de wet te schenken, in woord en gebaar. Diegenen die enigszins vertrouwd zijn met de geschriften van Lacan, zal de verwantschap tussen de ideeën van beide analytici niet ontgaan, maar ook niet dat er een zeker verschil tussen beiden bestaat. Door schenking en wet met elkaar te verbinden, neemt Dolto afstand van de hartstochtelijke benadrukking van de negativiteit bij Lacan. Door schenking en wet samen te knopen plaatst zij de toekomst van een persoonlijk verlangen, dat de wet toestaat en dat vanaf dat ogenblik geroepen is zich te ontwikkelen in de liefde en de arbeid van de 'symbolisering', in perspectief. Omdat zij ook zelf de wet schonk, kon Dolto soms hard spreken tot het kind, maar haar goedheid en haar vertrouwen in het kind waren zo fundamenteel dat het zich geliefd voelde en op zijn gemak gesteld door een schenking.

Wijzen we nog in verband met het zojuist gezegde op de gewoonte van Dolto om het kind een symbolische gift te vragen bij wijze van be-

taling voor de zitting: een postzegel, een keitje... Door zich te laten 'betalen', bevestigde Dolto haar positie als therapeute. Daardoor gaf ze duidelijk te kennen dat zij zich niet in de plaats stelde van de ouders en dat zij het kind behandelde als een autonoom wezen dat derhalve tot een spreken in waarheid in staat is. En zij leerde het kind tegelijkertijd om de structurele ruilverhoudingen binnen te treden waarvan de culturele antropologie (Marcel Mauss, Branoslaw Malinowski) heeft aangetoond dat ze essentieel zijn voor de mens.

De theorie van 'het onbewuste lichaamsbeeld' is een van de meesterstukken uit het oeuvre van Dolto. Ik heb die theorie hier nauwelijks en slechts indirect aan de orde gesteld, omdat ze zo rijk is dat ze het niet verdraagt te worden teruggebracht tot een inleidende paragraaf. Ze vraagt daarentegen om een aandachtige lectuur van Dolto's belangrijke werk.⁴ Ik beperk mij tot enkele kanttekeningen om het belang ervan te onderstrepen. Dolto maakt een onderscheid tussen het lichaamsschema van de neurofysiologie (denken we hierbij aan K. Goldstein) en het lichaamsbeeld, de eigen psychische entiteit die zij definieert als 'de symbolische belichaming van het verlangend subject'. Met een onvergelijkbaar genie, gevoed door het hardnekkig en nauwgezet lezen van literaire werken en het interpreteren van beeldende kunst, door het luisteren naar patiënten, en natuurlijk ook door haar eigen analyse, is Dolto erin geslaagd de modaliteiten en de symbolische bestanddelen te beschrijven en te interpreteren van het geleefde lichaam zoals dat in de bewuste verbeelding en de onbewuste fantasieën wordt voorgesteld. Zij herneemt ook de gehele, in de ogen van Lacan zo verdachte problematiek van de stadia: maar, gestimuleerd onder andere door de kritiek van Lacan, heeft zij die psychologie bevrijd van een opvatting van ontwikkeling langs een rechte lijn, opgevat als de voorprogrammering van het dierlijk instinct.

De uitgewerkte theorie van het lichaamsbeeld had een verrijkende betekenis voor de praktijk van Dolto. In de eerste plaats leverde die theorie haar de criteria om een onderscheid te maken tussen wat pathologisch is en wat een dubbelzinnig en verplicht moment vormt in het menselijk wordingsproces, zoals de reeks 'symbolische castraties' die deel uitmaakt van die theorie. Vervolgens gaf de uitwerking van die theorie, geput uit verschillende bronnen, aan Dolto een opmerkelijk inzicht in de onbewuste betekenis van gebaren, gedragingen, gevoelens en voorstellingen, die het lichaam een psychologisch leven verlenen. Omdat een kind niet associeert, zoals een volwassene die zich ten minste drie keer

4. Dolto, *L'image inconsciente du corps*, 1984.

in de week op de divan uitstrekt, stelde de waarneming van de mogelijkheden van het lichaamsbeeld Dolto in staat om tussen de regels door te begrijpen wat er bij het kind gebeurde, welbewust te zwijgen of te duiden. De psychoanalyticus van volwassenen kan trouwens ook zelf zijn voordeel doen met haar teksten over het lichaam. Zij vormen een goede aanvulling op *De droomduiding* van Freud.

Dit gedenken heeft mijn vroegere bewondering en sympathie voor Dolto doen herleven. Ik zou willen dat mijn woorden die genegenheid overbrengen en ertoe bijdragen de bladzijden die volgen, te inspireren en te bezielen.